

دانشگاه شهید چمران اهواز
دانشکده الهیات و معارف اسلامی
گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی

پایان نامه برای دریافت کارشناسی ارشد
سیر تحول نظریه حکومت در فقه امامیه

نگارش:

مسیح محمودی سوق

استاد راهنما:

دکتر خسرو نشان

استاد مشاور:

دکتر محمدحسین گنجی

آذرماه ۱۳۸۸

دانشگاه شهید چمران
اهواز
مدیریت تحصیلات تکمیلی

شماره:
تاریخ:
پیوست:
فرم شماره ۵

باسمه تعالی

(نتیجه ارزشیابی پایان نامه دوره کارشناسی ارشد)

بدینوسیله گواهی می گردد پایان نامه آقای مسیح محمودی سوق دانشجوی دوره کارشناسی ارشد
خانم

رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی از دانشکده الهیات و معارف اسلامی بشماره دانشجوی ۸۶۱۶۰۰۱

تحت عنوان: سیر تحول نظریه حکومت در فقه امامیه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد در تاریخ ۸۸/۹/۳۰ توسط هیئت داوران مورد ارزشیابی قرار گرفت
و با درجه عالی تصویب گردید.

۱- اعضاء هیئت داوران:

الف - استاد راهنما: دکتر خسرو نشان

ب - استاد مشاور: دکتر محمد حسین گنجی

ج - داور ۱: دکتر سید حسین آل طاها

د - داور ۲: دکتر محمد علی حسینی منش

مرتبہ علمی

استادیار

دانشیار

استادیار

استادیار

امضاء

ه - نماینده تحصیلات تکمیلی دانشگاه (استاد ناظر): دکتر عبدالحسین رضایی راد

۲- مدیر گروه: دکتر خسرو نشان

استادیار

۳- معاون آموزشی دانشکده: دکتر سید یوسف محفوظی موسوی

استادیار

۴- مدیر کل تحصیلات تکمیلی: دکتر رحیم پیغان

استاد

تقدیر و تشکر

شکر و سپاس معبودی را که عشق به آموختن را در دل انسانها به ودیعه نهاد.

به پاس احترام به مقام والای معلم، در مقابل تمامی اساتید بزرگواری که در محضرشان کسب فیض نموده و کویر تشنه وجودم را از چشمه جوشان معرفتشان سیراب ساخته‌ام سر تعظیم فرود آورده و مراتب سپاس و تقدیر خود را از آنان ابراز و اعلام می‌دارم.

از استاد فرهیخته و بزرگواریم جناب آقای دکتر خسرو نشان که به عنوان استاد راهنما با مطالعه و راهنمایی‌های مکرر و مؤثر مرا در تنظیم و تکمیل این پژوهش یاری رسانده‌اند نهایت تقدیر و سپاس را دارم و نیز از جناب آقای دکتر محمدحسین گنجی که به عنوان مشاور پروژه از ارشادات راهگشای ایشان استفاده‌های فراوان برده‌ام کمال تشکر و امتنان را دارم.

از ریاست محترم دانشکده الهیات و معارف اسلامی جناب آقای دکتر علی مطوری و گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشکده و نیز از سرور گرانقدرم جناب آقای دکتر محمود شکیب انصاری معاون پژوهشی تحصیلات تکمیلی دانشکده که در تمامی مراحل تحقیق مرا یاری و مساعدت نموده‌اند نیز بسیار ممنون و متشکرم.

اللهم تقبل منا واجعل عواقب امورنا خیراً

(چکیده پایان نامه)

نام و نام خانوادگی: محمودی سوق	نام: مسیح
عنوان پایان نامه: سیر تحول نظریه حکومت در فقه امامیه	
استاد راهنما: دکتر خسرو نشان	
درجه تحصیلی: کارشناسی ارشد رشته: الهیات و معارف اسلامی گرایش: فقه و مبانی حقوق اسلامی	
محل تحصیل (دانشگاه): دانشگاه شهید چمران اهواز	
دانشکده: الهیات و معارف اسلامی	
تاریخ فارغ التحصیلی: ۱۳۸۸/۹/۳۰	تعداد صفحه: ۳۱۷
کلید واژه ها: ولی فقیه، حاکم اسلامی، حاکمان عادل و جائز و نظام اسلامی	
<p>چکیده: تحقیق حاضر در پی آن است تا «سیر تحول نظریه حکومت در فقه امامیه» را مورد بررسی قرار دهد. مقوله حکومت و سیاست از دیرباز در کانون توجه اندیشمندان سیاسی بوده است. پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران و حاکمیت عملی تفکر و فقه شیعی بر بخش مؤثری از جغرافیای جهان اسلام بحث حکومت دینی به مقوله‌ای محوری در مطالعات اجتماعی تبدیل شد. با وجود طرح انکارگونه و پرسش برانگیز موضوع در برخی مجامع منتقد داخلی و خارجی این امر کمتر مورد توجه و تحقیق محافل دانشگاهی واقع شد.</p> <p>اهمیت کارکردی موضوع زمینه انتخاب آن را فراهم ساخت و معایب خردنگری یا کلان‌بینی گسترده کارهای گذشته ضرورت آن را دوچندان نمود. تمایز این پژوهش از تحقیقات پیشین بهره‌گیری سنجیده تر از نگاه سیستمی و ارائه تصویرهای شفاف از برون‌دادهای فقه سیاسی است. هدف پژوهش بررسی روند پیدایش و کیفیت استمرار نظریه ولایت فقیه به همراه ادله عقلی و نقلی آن است ضمن آنکه ضعف یا قدرت انعطاف و توانایی بروز بدیل‌های مناسب توسط عالمان دینی در مقاطع مختلف تاریخی سیاسی مورد بررسی قرار گرفته است.</p> <p>این تحقیق به روش کتابخانه‌ای و مطالعات پدیدارشناسی انجام گرفته و در طول فرآیند آن به دلیل ماهیت تاریخی - سیاسی پژوهش، آراء و اندیشه سیاسی فقها در بستر فقه سیاسی مورد مطالعه قرار گرفته است. در نتیجه پژوهش ضمن اثبات اصالت نظریه حکومت در اسلام، در تمامی ادوار تاریخی نظریه ولایت فقیه و دلایل آن، شرایط و ویژگی‌های حاکم اسلامی، شؤون و اختیارات فقیه تداوم یافته و راهبرد عالمان دینی و فقه شیعی در اتخاذ سیاست تقیه، تعامل، اعتراض، انقلاب و تأسیس تابعی از شرایط متغیر تاریخی و بروز رفتارهای متفاوت حاکمان بوده است. واژگان کلیدی این پژوهش عبارتند از: ولی فقیه، حاکم اسلامی، حاکمان عادل و جائز و نظام اسلامی می‌باشند.</p>	

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۵	فصل اول: کلیات
۶	بیان مسئله
۸	اهمیت و ضرورت تحقیق
۹	پرسش‌های تحقیق
۱۰	اهداف تحقیق
۱۱	روش تحقیق
۱۱	مراحل تحقیق
۱۳	نظریه حکومت اسلامی و تحولات تاریخی
۱۴	اندیشه سیاسی
۱۵	فقه بستر اندیشه سیاسی
۱۶	سیستم و نگرش سیستمی به اجتماع
۱۸	ویژگی‌های نظریه نوین
۲۰	تأملی در باب دین
۲۲	قلمرو دین
۲۳	نسبت دین؛ سیاست و حکومت
۲۵	ثابت و متغیر در دین
۲۷	منطقه فراغ
۲۹	تشیع و پیشینه آن
۳۰	ادوار فقه شیعی و سیستم اجتهاد
۳۲	فقه سیاسی و تحولات آن
۳۳	دوره تکوین
۳۴	دوره تدوین
۳۵	حکومت، دولت و نظام سیاسی

۳۷	انواع حکومت و نظام سیاسی
۳۷	نمودار انواع نظام‌های سیاسی
۳۸	نظام‌های سیاسی غیردینی
۳۸	دموکراسی
۳۹	ارزیابی دموکراسی
۴۰	مفهوم و تعاریف مشروعیت در حکومت‌های غیردینی
۴۱	نظام‌های سیاسی دینی
۴۲	تعاریف دولت دینی
۴۲	مشروعیت در اندیشه سیاسی اسلام
۴۴	حکومت نبوی
۴۶	دعوت
۴۶	جهاد
۴۸	فصل دوم
۴۹	مقدمه
۵۰	تاریخ و جغرافیای سیاسی جهان اسلام
۵۱	فقه‌های نامدار این دوره و آثار فقهی ایشان
۵۴	نگاهی به ادوار فقه و اندیشه سیاسی اهل تسنن
۵۴	عصر پیشوایان مذاهب
۵۵	مبانی اندیشه سیاسی اهل تسنن
۵۵	خلافت
۵۶	شورای حل و عقد
۵۶	بیعت
۵۷	نظریه پردازان سیاسی اهل تسنن
۵۷	ماوردی
۵۸	غزالی
۵۹	خواجه نظام‌الملک
۶۰	ابن خلدون
۶۲	دیدگاه‌های سیاسی تشیع

۶۲	ضرورت حکومت
۶۴	خاستگاه و مشروعیت حکومت
۶۵	انواع حکومت
۶۶	الف) حکومت سلطان حق
۶۶	نظام امامت، حاکمیت آرمانی تشیع
۶۶	امام و امامت
۶۷	جایگاه و فلسفه امامت
۶۷	وحدت جامعه در پرتو امامت
۶۸	رشد فکری و عقلی امت در پرتو امامت
۶۸	حفظ سنت پیامبر در پرتو امامت
۶۹	حفظ فروع دین در پرتو امامت
۶۹	لزوم شناخت امام
۷۲	راه‌های شناخت امام
۷۳	شرایط و اوصاف امام
۷۳	نصب و تعیین امام از دیدگاه شیعه
۷۳	دلایل شیعه برای نصب امام
۷۵	حکومت نایب و جانشین امام
۷۸	ب) حکومت سلطان جائر
۷۹	روابط مردم و حاکم در حکومت جور
۷۹	تقیه
۸۰	تعریف تقیه از منظر شهید اول
۸۱	وضعیت نخبگان و عالمان در زمان حکومت جور
۸۲	موارد ولایت‌پذیری فقها از طرف حاکمان جور
۸۴	تولیت قضا و اجرای حدود از جانب جائر و حیثه آن
۸۵	عدم ولایت جائر بر واجبات مالی
۸۵	حدود و مرزهای ولایت‌پذیری از طرف جائران
۸۷	اقامه حدود برای متولی از سوی جائر
۸۸	نمایی از حکومت ایده‌آل

۸۸	اهداف و غایات حکومت اسلامی
۸۹	روابط متقابل مردم و حاکمان
۹۰	جایگاه مردم در حکومت مطلوب
۹۰	حقوق مردم بر حاکمان
۹۱	حقوق حاکمان بر مردم
۹۲	ولایت فقیه و دلایل آن
۹۶	مواردی از اختیارات فقیه
۹۶	الف) امریه معروف و نهی از منکر و اقامه حدود
۹۹	ب) برپایی امور عبادی
۱۰۲	ج) حقوق اموال
۱۰۷	د) قضاوت و شرایط آن
۱۱۰	نگرش فقهای شیعی به امور زمانه
۱۱۲	موانع نگاه حداکثری علماء
۱۱۳	تحلیل سیستمی
۱۱۵	نتیجه گیری
۱۱۶	فصل سوم
۱۱۷	مقدمه
۱۱۸	تاریخ و جغرافیای سیاسی جهان اسلام و تشیع
۱۲۰	فقهای نامدار این دوره و آثار فقهی ایشان
۱۲۲	مفهوم سیاست
۱۲۳	دین و سیاست
۱۲۵	ضرورت حکومت
۱۲۶	انواع حکومت
۱۲۷	الف) حکومت عادل
۱۲۷	دیدگاه نراقی
۱۲۹	ب) حکومت یا دولت جائز
۱۲۹	مفهوم طاغوت
۱۳۰	نحوه تعامل با حاکمان جور

- ۱۳۱ موارد جواز تعامل و همکاری با حاکمان جائز
- ۱۳۱ الف) تقيه
- ۱۳۲ مدارا یا مدهانه
- ۱۳۴ ب) رعایت مصالح
- ۱۳۵ ج) دفع ضرر از مظلومین و رساندن نفع به مؤمنین
- ۱۳۵ د) امر به معروف و نهی از منکر
- ۱۳۷ مصداق نوین حکومت عدل
- ۱۳۸ تعبیرات نو از ولایت فقیه
- ۱۳۹ ولایت فقیه در آثار میرزای قمی
- ۱۴۰ دیدگاه کاشف الغطاء درباره ولایت یا نیابت فقیه
- ۱۴۰ ادله فقها برای اثبات ولایت فقیه
- ۱۴۰ دلایل محقق کرکی
- ۱۴۲ دلایل محقق اردبیلی و شهید ثانی
- ۱۴۴ دلایل میرزای قمی و محقق سبزواری
- ۱۴۶ دلایل فیض کاشانی، فاضل اصفهانی و شیخ یوسف بحرانی
- ۱۴۶ دلایل علامه مجلسی
- ۱۴۸ دلایل علامه وحید بهبهانی
- ۱۵۰ شرایط حاکم و فقیه
- ۱۵۱ اختیارات گسترده ولی فقیه
- ۱۵۵ شئون ولایت فقیه
- ۱۵۵ الف) امور عبادی
- ۱۵۶ ب) امور مالی
- ۱۵۸ ج) قضاوت و اجرای حدود قصاص
- ۱۶۱ د) امور سیاسی - اجتماعی
- ۱۶۳ و) تصدی امور حسبی
- ۱۶۳ نگاه شیعی به سیاست
- ۱۶۴ موانع نگاه و اقدام حداکثری علما
- ۱۶۶ تحلیل سیستمی

۱۶۹	نتیجه‌گیری
۱۷۰	فصل چهارم
۱۷۱	مقدمه
۱۷۲	تاریخ و جغرافیای سیاسی جهان اسلام و تشیع
۱۷۴	فقه‌های نامدار و آثار فقهی سیاسی ایشان
۱۷۶	رابطه دین و سیاست
۱۷۷	اصول و قواعد فقه سیاسی این دوره
۱۷۸	۱- قاعده نفی سبیل
۱۷۹	نهیضت تحریم تنباکو
۱۸۰	۲- امر به معروف و نهی از منکر
۱۸۱	۳- قاعده حرمت اعانت بر گناه و ظلم
۱۸۱	۴- اصل مشورت
۱۸۳	۵- اصل اکثریت (عندالدوران)
۱۸۴	مکتب فقهی و شیوه اجتهادی فقها در این دوره
۱۸۵	ضرورت اجتماع و حکومت
۱۸۶	انواع حکومت
۱۸۶	دسته‌بندی حکومت‌ها از نظر میرزای نائینی
۱۸۷	حکومت اسلام حکومت ولایتیه
۱۸۹	ولایت یا نیابت فقیه در آثار فقها
۱۸۹	دیدگاه نراقی
۱۹۰	دیدگاه آل بحرالعلوم
۱۹۰	مبادی تصویری
۱۹۳	دیدگاه صاحب جواهر
۱۹۴	دیدگاه سید عبدالحسین لاری
۱۹۵	ولایت پیامبر، امامان معصوم و فقیهان
۱۹۵	دلایل ولایت فقیه
۱۹۵	دلایل ملاحمد نراقی
۱۹۷	دلایل صاحب جواهر

۱۹۸	دلایل میرزای نائینی
۱۹۹	ادله ولایت فقیه از نظر لاری
۲۰۱	آخوند خراسانی
۲۰۱	دلایل آیت‌الله بروجردی
۲۰۳	پیدایش دیدگاه‌های انتقادی نسبت به ولایت فقیه
۲۰۴	ولایت فقیه در آراء میر عبدالفتاح حسینی
۲۰۵	ولایت فقیه در آراء شیخ انصاری
۲۰۷	برداشت خاص از سخنان شیخ
۲۰۸	شوون و اختیارات فقیه
۲۰۸	۱- افتاء
۲۰۸	۲- قضاوت
۲۰۹	۳- تصدی امور حسبیه
۲۱۰	سؤال اساسی
۲۱۳	اوصاف مشروطیت از دیدگاه علما
۲۱۴	عناصر و لوازم مشروطیت
۲۱۵	ساختار نظام سیاسی
۲۱۶	مجلس شورای اسلامی
۲۱۸	تفکیک قوا
۲۱۸	عوامل استبداد
۲۱۹	درمان استبداد
۲۲۰	ویژگی‌های حاکم اسلامی
۲۲۱	۱- اجتهاد
۲۲۲	۲- مورد اعتماد و امین بودن
۲۲۳	۳- مصلحت‌شناسی و تدبیر
۲۲۳	۴- عدالت
۲۲۴	تحلیل سیستمی
۲۲۷	نتیجه‌گیری

۲۲۸	فصل پنجم
۲۲۹	مقدمه
۲۳۰	برآمدن امام
۲۳۲	سال ۱۳۴۱ و آغاز خیزش
۲۳۴	ویژگی‌های حاکم اسلامی از منظر امام
۲۳۵	وجوب تشکیل حکومت بر فقها
۲۳۶	امام و دلیل عقلی ولایت فقیه
۲۳۷	امام و دلایل روایی ولایت فقیه
۲۴۷	پاسخگویی به شبهات
۲۵۲	دیدگاه امام در مورد خمس
۲۵۳	انفال در دیدگاه امام خمینی
۲۵۴	ولایت فقیه نسبت به امور حسبیه
۲۵۵	موانع شکل‌گیری حکومت اسلامی
۲۵۹	مفهوم انقلاب و ضرورت آن
۲۶۱	قانون اساسی
۲۶۲	جایگاه دموکراسی و حاکمیت مردم در منظر امام
۲۶۴	زمینه‌های مشارکت مردم
۲۶۴	الف) نصیحت و بیان حقایق تلخ یا انتقاد
۲۶۶	ب) بازخواست و استیضاح
۲۶۷	مصلحت از منظر امام خمینی
۲۶۷	تعریف لغوی و اصطلاحی مصلحت
۲۶۸	مصلحت و لاضرر
۲۶۹	مصلحت و اصل تقدیم اهم بر مهم (تزاحم احکام)
۲۷۰	ولایت فقیه و مصلحت
۲۷۱	مرجع تشخیص مصلحت
۲۷۲	واگذاری حق تشخیص مصلحت
۲۷۲	ضوابط و مکانیسم تشخیص مصلحت
۲۷۳	سیاست داخلی و مصلحت

۲۷۴	عدالت اجتماعی
۲۷۴	حفظ نظام
۲۷۵	حفظ نظام برای چه و تا کجا؟
۲۷۶	مصلحت در سیاست خارجی
۲۷۹	دیدگاه منتقدین ولایت فقیه
۲۷۹	پیشینه ولایت فقیه
۲۸۰	برداشت و نگرش سکولاریستی به دین
۲۸۰	ولایت فقیه و جمهوریت نظام
۲۸۲	قداست ولی فقیه
۲۸۳	دیدگاه موافقان امام
۲۸۳	پیشینه ولایت فقیه
۲۸۳	ولایت فقیه اندیشه‌ای کلامی یا فقهی
۲۸۴	معنی و مفهوم ولایت
۲۸۵	دلایل ولایت فقیه
۲۸۵	شیوه حکومت
۲۸۶	شرایط و صفات رهبر
۲۸۶	قداست ولی فقیه
۲۸۸	کیفیت مدیریت ولی فقیه
۲۸۹	آزادی سیاسی در جامعه اسلامی
۲۸۹	چالش‌های ولایت فقیه
۲۹۱	تحلیل سیستمی
۲۹۴	جمع‌بندی
۲۹۵	نتیجه‌گیری و پیشنهادات
۲۹۸	فهرست آیات
۳۰۰	فهرست روایات
۳۰۲	منابع

مقدمه

پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران به رهبری بزرگ‌مرد قرن، حضرت امام خمینی (ره) و شکل‌گیری حکومت اسلامی، واکنش‌های متفاوتی از سوی اندیشمندان به این پدیده سترگ اجتماعی بروز یافت. بسیاری از آگاهان به تأیید و تحسین شجاعت و جسارت بنیانگذار انقلاب پرداختند و از اصالت و حقانیت آموزه‌های اسلامی داد سخن سردادند. برخی نیز به نقد و انتقاد از مقوله انقلاب روی آوردند و کار امام را در دولت‌سازی و عَلم‌افزایی بدعتی در دین نامیدند.

فارغ از تحلیل انتقادات، بررسی رویکردهای فقهی و تعاملات دینی به امر حکومت مسئله‌ای مبنایی قلمداد شده و کنش و واکنش عالمان دینی به عنوان نمایندگان تفکر شیعی به این موضوع از اهمیت و جایگاه خاصی برخوردار است.

از نگاه درون‌دینی نیز اصالت و مشروعیت حکومت‌ها و حقانیت حاکمان دارای هنجارها و ضوابط خاصی است که واجد یا فاقد بودن این ملاک‌ها شاخصی تعیین‌کننده برای تأیید و همکاری یا تکذیب و اعراض از حکومت‌هاست. ضمن آنکه مقوله حکومت به واسطه جایگاه محوری خود نقشی اساسی در اجرای احکام و تحقق تعالیم و آموزه‌های دینی دارد و با عنایت به اهمیت و لزوم توجه به اهداف و مقاصد دینی، امر حکومت نیز به عنوان نقش آلی و مقدمی خود واجد ضرورت خاصی است. به علاوه اینکه عالمان دینی در برپایی حکومت به عنوان یک وظیفه و تکلیف شرعی چه رفتاری داشته‌اند و چگونه عمل نموده‌اند سؤال مهمی است که فراروی محققین و پژوهشگران مسلمان در عرصه مسائل سیاسی اجتماعی است.

از آنجا که حکومت نو‌بنیاد دینی در ایران، خود را از جنسی جدا و متمایز از نظام‌های موجود در سطح بین‌الملل می‌دانست رسالت خود را توجه به معیارهای دینی، آموزه‌های فرهنگی و تعالیم ارزشی برای اداره جوامع می‌دانست و با توجه به شعار نه شرقی، نه غربی خود، در عین تلاش برای گسترش روابط با تمامی کشورهای مستقل، تحرک خاصی برای نزدیکی به هیچ‌کدام

از بلوک‌های قدرت از سوی رهبران حکومت مشاهده نشد و استراتژی استقلال، خودباوری و خوداتکایی مورد توجه قرار گرفت.

به تبع این موضع‌گیری‌ها، واکنش‌های سلبی و نفیی از سوی قدرت‌های بزرگ علیه ایران آغازیدن گرفت و به واسطه عدم حمایت هیچکدام از اربابان قدرت، روند فشارهای نظام سلطه دائم روبه تزايد گذاشت. تهاجم سلطه‌گران بین‌المللی دارای ابعاد و طیف‌های متعددی بوده است که به نظر می‌رسد بعد تبلیغی و فرهنگی آن از دیگر وجوهات آن از غلظت و شدت بیشتری برخوردار بوده است.

ره‌آورد هجوم سنگین تبلیغاتی معاندان نظام اسلامی تلاش‌های ممتد برای تضعیف دو بعد اصالت و کارآمدی این نظام نوپای اسلامی بوده است. از منظر اصالت، اشکالات وارده بر نظام آن است که حکومت اسلامی حکومتی فاقد پشتوانه و پیشینه نظری است و چنانچه به ادوار مختلف فقه شیعی نگاه شود در میان عالمان و فقهای نامدار هیچکس چنین ایده و ادعایی نداشته است و تأسیس حکومت و برافرازی رایت عدالت امری نامشروع و بدون سابقه است که ماحصل این دیدگاه و تکرار متراکم آن ایجاد روند کم‌اعتقادی به مبنای دینی نظام و یا تشکیک در میان متدینین خواهد بود.

از نگاه کارآمدی نیز با فشردن دو لبه گیره فشار و محاصره اقتصادی و تکنولوژیکی از توسعه به‌هنگام در عرصه‌های مختلف داخلی جلوگیری می‌شود تا با طرح ادعای ناتوانی نظام اسلامی در حل مشکلات عمومی میزان دلبستگی مردمی به آن کاهش یافته و روند شکنندگی آن تسهیل و تسریع شود.

پژوهشگر این تحقیق در عین اعتقاد به اصالت و جامعیت دین اسلام با مشاهده کمبود کارهای تحقیقاتی مناسب از این دست در مراکز دانشگاهی و با ملاحظه جزءنگری‌های مقطعی یا کلان‌نگری بسیار گسترده در حوزه فقه سیاسی، با درک ضرورت و اهمیت مطالعات سیاسی اجتماعی اقدام به پژوهش حاضر نمود که در عین توجه به جزئیات از جامعیت و کل‌نگری مناسب غافل نمانده است.

در پی تعاملات با اساتید راهنما و مشاور و بخش‌های پژوهشی دانشگاه شهید چمران اهواز موضوع «سیر تحول نظریه حکومت در فقه امامیه» برای پژوهش در مقطع کارشناسی ارشد اینجانب انتخاب شد و با مطالعاتی دامنه‌دار در تاریخ فقه سیاسی، مراحل آغازین نظریه حکومت در اسلام، فقه اهل سنت و فقه امامیه مورد کنکاش قرار گرفت و از اولین روزهای بعد از غیبت امام زمان(عج) دیدگاه علمای دینی و فقهای نامدار شیعی مورد تفحص و بررسی واقع شد.

در این فرایند با بهره‌گیری از روش کتابخانه‌ای و به شیوه پدیدارشناسی آثار بسیاری از عالمان و فقیهان مطالعه گردید و در روندی تاریخی به پی‌جویی نظریه حکومت اقدام شد و مشاهده گردید که در ادوار مختلف تاریخی متناسب با شرایط اجتماعی و سیاسی دیدگاه‌های خاصی مطرح است که از ادوار پیشین و پسین خود متمایز است لذا ضمن استفاده از نگاه سیستمی در پژوهش به بررسی دلایل بروز این تحولات پرداخته شد.

پس از پایان کار مطالعه و یادداشت‌برداری متوجه چهار مقطع زمانی و چهار دیدگاه شاخص سیاسی در ادوار فقه شیعی در خصوص حکومت شدیم. در طول این مدت کمبود منابع دسته‌اول و نیز منابع مؤثر دسته‌دوم از عوامل آزاردهنده و مشکل‌آفرین برای تحقیق بود که به مدد مسافرت‌های متعدد و بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای و استفاده از ارشادات اساتید راهنما و مشاور و کارشناسان فن تا حدودی از نمود آن کاسته شد و در پایان تحقیق در پنج فصل به شرح ذیل تنظیم شد:

در فصل اول به کلیات موضوع پرداختیم. فقه و اجتهاد شیعی و... و دسته‌بندی انواع حکومت‌ها و شرح مختصری از حکومت‌های غیردینی را ارائه نمودیم. در فصل دوم نیز فقه و مبانی تفکر سیاسی اهل سنت مورد بررسی قرار گرفت، نظام امامت و نیابت فقها در تفکر شیعی پی‌جویی شد و دیدگاه‌های علمای دینی از شیخ مفید تا ابن‌فهد حلی مورد بررسی قرار گرفت. در فصل سوم نظریات حکومتی محقق کرکی تا میرزای قمی مورد مطالعه واقع شد و نظریه حکومتی مؤمن عادل با نظارت فقیه مورد تفحص قرار گرفت. در فصل چهارم آراء حکومتی از ملا احمد نراقی تا آیت‌الله بروجردی بررسی شد و نظریه حکومتی نظارت فقیه و حکومت

مشروطه مورد تحقیق واقع شد. در فصل پنجم تحقیق نیز به بررسی دیدگاه‌های حکومتی حضرت امام خمینی (ره) پرداختیم و روند مبارزات تا پیروزی انقلاب، فرایند تأسیس و راهکارهای اجرایی نظام اسلامی از منظر ایشان مورد مطالعه قرار گرفت و در آخر مختصری از دیدگاه‌های منتقدین و همچنین فقهای متأخر ذکر گردید.

ضمن آنکه در آغاز هر فصل تاریخ و جغرافیای سیاسی هر مقطع، عالمان دینی و آثار فقهی سیاسی ایشان مورد بررسی واقع شد و سیر پیدایش و استمرار نظریه ولایت فقیه همراه با ادله عقلی و نقلی آن به عنوان گزینه اصیل تفکر شیعی در روزگار غیبت مورد بررسی قرار گرفت و ویژگی‌های حاکمان عادل و جائز نیز به عنوان مسئله اساسی فقه سیاسی شیعه در تمامی فصول پی‌جویی گردید و روند منطقی اما مطول فقها برای تلاش در جهت تصدی امر حکومت در طیفی روبه‌جلو و اتخاذ رویکردهای مدلل از تقیه و اعراض تا... تأسیس حکومت مشاهده گردید که اینها خود بیانگر قدرت انعطاف و سازگاری در شرایط مختلف تاریخی، سیاسی و اجتماعی برای فقه شیعه است. در پایان هر فصل نیز با نگرش سیستمی و استفاده از تصویر سیستم تحلیلی مختصر ارائه شد.

امید آنکه این کار ناچیز مورد رضایت حق تعالی واقع شده و گامی هرچند کوچک در جهت تبیین حقایق برداشته باشم و از اساتید بزرگوار نیز ضمن سپاس تقاضای چشم‌پوشی از کاستی‌های پژوهش را دارم.

فصل اول

کلیات

بیان مسئله

دین اسلام به عنوان آخرین دین الهی که مدعی جامعیت و جاودانگی است، در برهه‌ای از تاریخ انسانی بر بشریت عرضه شد که انسان‌ها در اوج نادانی و جوامع بشری در نهایت گمراهی و جاهلیت به سر می‌بردند.

این آئین مقدس به واسطه الطاف و عنایات خداوندی و به مدد خلق عظیم و مجاهدات بی‌نظیر نبوی(ص) انقلابی انسانی و تحولی فرهنگی را در تک‌تک افراد و جامعه بشری آن روزگار ایجاد نمود به نحوی که عالی‌ترین روحیات بشری از مسلمین صدر اسلام و نمودار لطیف‌ترین ابعاد اجتماعی در میان آن قوم تجلی یافت و این مردم به امت برتر و الگو تبدیل شدند و تعادل و سازواری از سر و روی فرهنگ و اخلاق، تعاملات اجتماعی و سیاست انسان‌های عصر حضور پیامبر(ص) می‌بارید و حکومتی ایده‌آل و آرمانی در جزیره‌العرب پی‌ریزی شد که مایه رشک و حسادت اقوام و ملت‌های مجاور گردید و می‌رفت تا سرنوشت بشر را برای همیشه تاریخ متحول سازد.

به اعتقاد شیعیان پس از رحلت پیامبر اعظم(ص) عادات جاهلی و رسوم نادرست قبیله‌ای مجدداً به میان امت اسلامی بازگشتند و در امر حکومت و خلافت نیز مدیریت و رهبری مسلمین خلاف ارشادات و اشارات فراوان آن رسول رحمت به دست افرادی سپرده شد که فاقد کفایت و صلاحیت لازم بوده‌اند. در پی این خطا و انحراف بزرگ در شورای سقیفه، جامعه اسلامی و دیگر توده‌های بشری توفیق مشاهده و بهره‌مندی از نمونه‌های ایده‌آل حکومت دینی را از دست داده‌اند و پایه‌های حکومت اسلامی در مسیری نادرست پی‌ریزی شدند و این اتفاق نامطلوب باعث بروز تفرقه‌ها و تنش‌های گسترده‌ای در میان مسلمانان شده و طیف‌بندی‌های متعددی را در میان آنان به وجود آورده است.

گروهی در قالب اکثریت به اهل سنت معروف شدند و جماعتی در خور که شیفته و معتقد به خلافت الهی امیرالمؤمنین(ع) و فرزندانشان بودند شیعه نام گرفتند.

حاکمیت و مدیریت کلان جامعه اسلامی طی قرن‌ها در اختیار اکثریت سنی بود و اهل ذکر و ذوی‌القربی مهجور و مظلوم تنها نظاره‌گر دست به دست شدن قدرت بودند تا اینکه نوبت به امام دوازدهم رسید. در این زمان نیز، خشونت و اختناق آنچنان مخوف و دهشت‌زا شد که اراده الهی به غیبت ایشان تعلق گرفت.

از آن زمان تاکنون امامیه با وجود مشقت‌های فراوان و در عین اقلیت عددی با درایت و تعقل، ماهیت شیعی خود را حفظ نمودند و میراث گرانبهای اسلام راستین را با دشواری از نسلی به نسل بعد منتقل نمودند و البته با وجود محرومیت از فضای رقابت و فقدان زمینه ابراز وجود به تناسب امکانات و به فراخور موقعیت از ابراز حقایق دریغ نورزیدند.

پژوهش حاضر ضمن آگاهی از مشکلات تحقیقات تاریخی، سیاسی و اذعان به گستردگی کار و دشواری مسیر در پی آن است تا با مطالعه منابع، آثار و مدارک برجای مانده از دانشمندان و فقهای شیعه به جست‌وجوی دیدگاه‌های سیاسی و حاکمیتی این بزرگواران بپردازد و با عنایت به تحولات پیچیده تاریخی و فراز و فرودهای ادوار زمانی به پی‌جویی اندیشه سیاسی تشیع اقدام ورزد.

محقق در پی آن است تا بداند آیا تشیع از بدو تکوین و شکل‌گیری اولیه تا امروز دارای یک نظام سیاسی و یا حداقل نظریه‌ای خاص برای پی‌ریزی آن بوده است یا نه؟ و اگر این فرقه دارای نظام سیاسی خاصی بوده است آیا رهبران و بزرگان دینی در طول زمان توانسته‌اند محتویات آن را به مردم ارائه نموده و یا در جهت تحقق آن تلاش و فعالیتی به عمل آورده‌اند؟ و با توجه به شرایط و برهه‌های تاریخی متفاوت که برای شیعیان رخ داده آیا فقه امامیه توانسته است نسخه‌ای مقدر برای حیات اجتماعی شیعیان ارائه نماید؟ یا جوامع شیعی به دلیل قلت جمعیت و یا وجود موانع و فشارهای خارجی دچار یأس و انسداد گشته و بدون هیچ‌گونه طرح و برنامه‌ای به حال خود رها شده‌اند؟